

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ ДОНЕЧЧИНИ: ПОШУКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Олексій Романько

м. Львів

Актуальність дослідження. Написання історії міст та сіл здавна було і залишається одним із тих актуальних питань, які вирішуються в українському краєзнавстві. Особливого значення набуло воно у наші дні. Статистика говорить, що упродовж 25 років – з моменту незалежності України і до 2016 року – офіційно припинили своє існування 601 село і 40 великих селищ – загалом 641 населений пункт [5].

До причин виселення жителів із населених пунктів через аварію на Чорнобильській АЕС у 1986 році додалися військові події в Україні з 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення військ РФ на українську землю. А були ще затоплені села у зв'язку з побудовою ГЕС, опустіли села через вимирання жителів, виїзд молоді у міста – з цих причин зникли з географічної карти 528 населених пунктів [там же]. Погоджуємося з думкою деяких експертів про те, що приведені цифри щодо зниклих міст і сіл неточні та застарілі. Дослідники займаються оновленням даних, а більш точні цифри будуть відомі після закінчення російсько-української війни та офіційних реєстрових даних.

Тому залишається важливим завданням зберегти історію населених пунктів у всіх її особливостях та проявах упродовж того історичного періоду, який історія їм відвела.

У цій сфері діяльності маємо величезний досвід, набутий дослідниками рідного краю під час створення 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР». Голова Головної редакційної колегії цього унікального видання П. Т. Тронько відмітив, що воно стало результатом спільної праці понад 100 тисяч дослідників рідного краю – науковців, вчителів, бібліотекарів, журналістів, краєзнавців-аматорів, і в результаті «всі міста, містечка й чисельні села України отримали свою біографію, в якій зафіксовані основні історичні етапи їх розвитку» [19, с. 67].

Минуло уже чимало часу з того періоду, коли писалася та видавалася «Історія міст і сіл Української РСР» (1962-1974). Сам керівник проекту академік П. Т. Тронько ще у 2000 році вказав на те, що видання, велике за обсягом та складне за змістом, не позбавлене вад, «породжених умовами тоталітарної системи, яка наклала свій відбиток на історичну літературу і які були характерними для історичної науки того періоду» [там же, с.74].

Питанню нових форм та методів до написання історії міст та сіл було присвячено X Всеукраїнську наукову конференцію з історичного краєзнавства «Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень», яка відбулася у м. Донецьку на базі Донецького національного університету 28-29 вересня 2001 р. Слідом за конференцією у Донецьку в 2003 р. у Коростені відбулася конференція «Історія міст і сіл Великої Волині», результатом якої стало видання двотомника матеріалів про теоретичні, наукові та методичні засади створення нарисів, присвячених написанню історії населених пунктів Волинської землі.

У своїй звітній доповіді на III з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців України у 2004 році П. Тронько схвалив практику проведення таких форумів: «...подібні конференції доцільно організовувати найближчим часом у всіх регіонах України, вони, на нашу думку, стали б своєрідною школою для авторських колективів з питань підготовки обласних томів» [21, с. 42].

Продовжуючи втілювати ідею підготовки та видання нової редакції історії міст і сіл України, з ініціативи президії НСКУ 12 червня 2009 р. на базі Київського НУ ім. Т. Г. Шевченка проведено Всеукраїнську нараду «Концептуальні засади організаційно-методичної роботи з підготовки енциклопедичного видання «Історія міст і сіл України». З основною доповіддю на тему ««Історія міст і сіл України»: досвід і нагальні проблеми видання» на нараді виступив голова НСКУ П. Т. Тронько [9, с.10-15].

Нам, дослідникам рідної історії сьогодення і майбутнім поколінням патріарх українського краєзнавства Петро Тронько поставив важливе завдання: «Наш почесний обов'язок з залученням нових архівних документів докласти всіх зусиль до видання нової багатотомної «Історії міст і сіл» [21, с. 41].

Важливого значення написанню історії міст і сіл України, питанням систематизації та популяризації зробленого надають Інститут історії України НАН України, Національна спілка краєзнавців України, деякі науково-дослідні та архівні установи, бібліотеки. Велика робота у цьому напрямку проводиться в Національній історичній бібліотеці України. Тут створені «Зведена картотека матеріалів з історії міст і сіл України» (в тому числі її електронна версія), краєзнавчий електронний ресурс «Історія міст і сіл України» [14, с.168-172]. Регулярними стали Всеукраїнські науково-практичні конференції в рамках Краєзнавчих читань пам'яті академіка Петра Тронька, на яких одним із центральних залишається питання написання історії міст і сіл України [6, 10, 13, 14, 20].

Мета нашої статті – на прикладі написання історії міст та сіл Донеччини показати особливості цієї важливої ділянки роботи, вказати на проблеми, досягнення та перспективи.

Об'єкт дослідження: матеріали всеукраїнських конференцій та Національної спілки краєзнавців України з питань написання історії міст і сіл України, друковані видання з серії «Історія міст і сіл Донеччини» з архіву Донецької обласної організації НСКУ.

Виклад основного матеріалу. У багатотомній історії міст та сіл України маємо спеціальний том, присвячений Донецькому краю – «Донецька область» (гол. редактор Пономарьов П. О., 1970 рік видання) [7]. Багато в чому саме робота над окремими томами у кожній області України дала могутній поштовх розвитку краєзнавчого руху. Проявивши неабиякий інтерес до історії рідного краю, краєзнавці Донеччини продовжували збирати та опрацьовувати матеріали, потім створювали краєзнавчі куточки та музеї, видавали буклети, брошури, книги, на місцевому матеріалі писалися дисертаційні дослідження.

Особливо активно краєзнавці Донеччини звернулися до написання історії населених пунктів після утворення обласної організації у складі Всеукраїнської спілки краєзнавців (1990). Питанням важливості та особливості досліджень з історії сіл та міст Донецького краю приділяли у своїх публікаціях та виступах керівники Донецької обласної краєзнавчої організації Р. Д. Лях [8] та В. І. Романько [17], члени правління Пірко В. О. [11], Зоц І. О., Шептуха В. С., Гайворонський П. Є., Бривко М. В. та інші.

На сьогодні ми маємо чималу бібліотеку з серії «Історія сіл та міст Донеччини», в тому числі близько 50 видань в архіві Донецької обласної організації НСКУ. Зробимо короткий аналіз тих видань, які присвячені історії населених пунктів Донеччини.

З 45-ти проаналізованих видань авторами досліджень стали вчителі шкіл чи викладачі середніх та вищих навчальних закладів – 72%, музейні працівники – 22% , 6% – люди інших професій (журналісти, шахтарі, фермери).

Розглянемо детальніше декілька праць із серії «Історія сіл і міст Донеччини».

Чимало років присвятила збору та систематизації матеріалів про рідне село Благодатне Волноваського району Надія Петрівна Дорога, створивши спочатку народний музей (1990), який і очолила, та у 2004 р. видала книгу «Історія селища Благодатне» (2004) [3]. Вона народилася в цьому селі в 1928 році, закінчила Маріупольське педучилище, Донецький держуніверситет, працювала вчителем української мови та літератури. Відзначена званнями «Заслужений вчитель України», «Почесний краєзнавець Донеччини», стала членкинею НСКУ.

Надія Петрівна протягом десятиліть по крихті збирала все, що стосувалося історії села Благодатне і п'яти поколінь його жителів: перекази, спогади літніх людей, легенди про старовину, побутові речі, рушники, вишиванки тощо. Згодом звернулася до державних архівів Донецької та Запорізької областей, до краєзнавчих музеїв, віднаходила рідкісні публікації про свій край. Дослідниця встановила, що село Благодатне засноване в 30-х роках

XIX століття малоземельними державними селянами-козаками із Полтавської та Чернігівської губерній бувшої гетьманської України. За даними Запорізького обласного архіву у списку «Ревизские сказки 1850 года государственных крестьян казенного селения Благодатовское» [15] названі прізвища та дати народження тих селян, які у першій половині 30-х років XIX століття переселилися у цей населений пункт. Усього станом на 1835 рік таких переселенців, предки яких були тісно пов'язані з козаками славної Запорізької Січі і які ніколи не були кріпаками, налічувалося 547 душ: чоловічої статі 303 і жіночої – 244 [3, с. 5]. А разом з тими мешканцями, які вже проживали у с. Благодатне, у «Ревизских сказках...» станом на 1835 рік значилося 731 жителів [16]. Таким чином, краєзнавиця за архівними матеріалами встановила, що перша згадка про село Благодатне уже з відповідною кількістю жителів відноситься до 1835 року, тим самим вказала на неточності, які допущені у томі «Донецька область» із серії «Історія міст і сіл Української РСР», де було вказано, що село Благодатне виникло в 1840 р.». Так що при новому перевиданні багатотомної історії міст і сіл України є всі підстави вказати нову дату виникнення села Благодатне.

Разом з тим, у рецензованому виданні Н. Дорога довела, що село Благодатне на Донеччині заснували українці, більшість з яких мали давнє козацьке коріння і зберегли прізвища своїх предків упродовж майже двох століть: Неліпа, Кияшко, Пилипенко, Прокопенко, Нещета, Пятигорець, Редько, Романченко, Кобець, Пономаренко, Симоненко та інші. Є й такий цікавий документ: у зв'язку з тим, що з початку 1920-х років в Україні розпочалася активна українізація і державною мовою було проголошено українську, голова Благодатівського районного виконавчого комітету А. Г. Хавіков 6 серпня 1924 р. видав таке розпорядження: «Ввиду того, что официальная переписка с вышестоящими партийными и советскими органами, а также документация поступает на украинском языке, нужно всем служащим срочно начать изучать украинский язык». [2].

У книзі «Історія селища Благодатне» відтворена історія цього населеного пункту з часу заснування і до кінця XX століття, вона вміщує багато рідкісних документів та фотографій. Праця Н. П. Дорогої зайняла гідне місце серед видань з історії міст і сіл Донеччини.

Іншим шляхом пішли упорядники книги «Відома і невідома Олексієво-Дружківка» (2011) [1] Євген Шаповалов та Євген Фіалко: написати історію рідного селища надали можливість цілій групі авторів. Розділ «Природні та кліматичні умови» написав вчитель географії, Почесний краєзнавець Донеччини Микола Швець»; розділ «Дружківка з козацьких часів до початку індустріалізації» належить перу вчителя історії, Почесного краєзнавця Донеччини Володимира Качура; у розділі «Голодомор» вміщені спогади свідків тих часів, документи, які висвітлюють дії влади в часи Голодомору; про назву Дружківки та Олексієво-Дружківки розповіли Почесні краєзнавці Донеччини Микола Янко та Євген Фіалко; чимало

авторів залучено до написання таких розділів, як «Історія освіти селища», «Війна з німецько-фашистськими загарбниками», «Олекса Тихий», «Церкви в Олексієво-Дружківці», «Історія селищної ради» та ін. Упорядники так сказали про особливості цього краєзнавчого видання: «Книга «Відома і невідома Олексієво-Дружківка» не є традиційною історичною монографією (або нарисом) про населений пункт, це зібрання історичних матеріалів, документів, досліджень (з різних точок зору), навіть версій і легенд, які проливають світло на біографію цього «старожитнього запорізького поселення», як писали про нього в XIX і на початку XX століть [1, с. 2]. Слід додати, що матеріали розміщені в хронологічному порядку, а деякі розділи супроводжуються редакторськими передмовами, що надає цілісність всьому виданню, яке, безперечно, можна вважати першою історією Олексієво-Дружківки, зробленою в такій оригінальній формі.

Авторським колективом створена й книга «Покровський район: подорож у минуле» (2017) [12]. Історико-краєзнавчі нариси охоплюють різні аспекти становлення та розвитку Покровського району Донецчини. Рослинний та тваринний світ цього регіону описав О. Бурковський, розділ «Найдавніші археологічні культури на території сучасного Покровського району» – О. Кашинська; С. Луковенко розкрив питання «Кочівники», «Річки, балки, височини та інші географічні об'єкти», «Торгівельні шляхи та поштові тракти», «Перші поселенці XVIII століття», «Заселення краю в XIX столітті»; Л. Овсяник та В. Петкау розповіли про заселення району німцями у розділі «Історія виникнення колонії Мемрик на Донецчині»; В. Романько розповів про історію рідного села Журавка; Л. Моїсеєнко розкрила питання «Етноконфесійна карта Покровського району»; П. Белицький написав розділи «Залізничі Покровського району» та «Невідомі шахти» та ін.

Багатий фактичний матеріал (документи, архівні справи, спогади старожилів, численні рідкісні фото) Ю. Тихоненко наполегливо збирав в останнє десятиліття свого життя, неабияк зацікавившись історією невеликого рідного села Щурово, що поруч з відомими містами Лиман, Краматорськ, Слов'янськ, але видати книгу не встиг. Справу свого батька продовжила і успішно завершила солідною книгою «История села Щурово» (2017) [18] його донька, членкиня НСКУ Н. Фотіна. Це найкраща пам'ять про батька, щедрий подарунок своїм односельцям, шанувальникам рідного краю.

Можна говорити й про інші цікаві та вкрай потрібні книги із серії «Історія сіл і міст Донецчини». З 1995 по 2015 роки окремими виданнями вийшли дослідження про такі села та селища, як приклад, у Красноармійському районі: с. Петрівка – автор Білоконь Д. П.; с. Червоний Яр – автор Єкасьов Б. П.; с. Журавка – автор Романько В. І.; с. Гродівка – автор Мамець П. Ф.; с. Луганське Маріїнського р-ну – автор Демяновська Л. Ф.; сел. Благодатне Волноваського р-ну – автор Дорога Н. М.; с. Старомлинівка Великоновосілківського р-ну –

автор Темир С. К.; с. ім. Артема Костянтинівського р-ну – автор Штанько Н. Л.; с. Маяки – автор Соловар В. В., с. Прелесне – автор Лисак Т. К. та ін.

Маємо видання про історію таких міст, як Бахмут, Донецьк, Краматорськ, Часів Яр, Сніжне, Горлівка, Донецьк, Новоазовськ, Вуглегірськ, Єнакієве, Красноармійськ (Покровськ), Слов'янськ та ін.

Деякі автори дослідили історичні особливості у межах району (населені пункти, відомі люди, підприємства, природа тощо), як приклад, Бахмутський, Красноармійський.

Членкиня НСКУ, вчителька Шинкаренко І. В. написала історію школи № 3, що в м. Покровську – це теж невелика частинка рідного міста. А педагог-пенсіонер М. Ворона з Донецька зробив серйозне дослідження свого родоводу, створивши книгу «Мій родовід».

Керівництво Донецької обласної краєзнавчої організації всіляко підтримувало ідею написання історії сіл та міст рідного краю: автори видань у рік виходу книги відзначалися званням «Кращий краєзнавець року», нагороджувалися подяками та грамотами, на їхні видання виходили рецензії в обласній та місцевій періодиці, на звітних конференціях робилися виставки краєзнавчої літератури. автори ділилися досвідом створення книги про рідне село чи місто тощо.

Відомі краєзнавці Донеччини високо цінують видання з історії міст і сіл рідного краю. Так, Почесний краєзнавець України Сергій Луковенко (м. Мирноград) упевнений, що видання таких книг «обґрунтовується величезними виховними можливостями краєзнавчого матеріалу, що дозволить виховувати громадянина не на абстрактних ідеалах, а на прикладах з життя батьків, односельчан, на подіях з історії свого села, селища міста, розуміння історії району, Донеччини як невід'ємної складової історії України» [12, с. 3]. Почесний краєзнавець Донеччини, член НСКУ Євген Шаповалов (сел.. Олексієво-Дружківка) акцентує увагу на тому, що книги з історії рідного села, селища чи міста вкрай потрібні молодому поколінню і звертається до молоді з такими словами: «Ви – майбутнє нашого селища, нашого краю, нашої держави. Де б ви не були, куди б вас не закинула доля, завжди з вами буде річка Кривий Торець Литвинів міст, вигін, станція Кіндратівка, закам'янілі дерева, джерело, школа, клуб, парк, стадіон...І ця книжка буде нагадувати вам про рідне українське селище Олексієво-Дружківку. Знайте, що у вас є чим пишатися і що любити – це святе місце, місце, де ви народилися» [1, с. 3].

На жаль, маючи багатий краєзнавчий матеріал з історії таких доволі великих сіл, як Гродівка Красноармійського району та Некременне Олександрівського району, створивши там непогані музеї історії своїх населених пунктів, їхні керівники, Почесні краєзнавці Донеччини, відповідно, Р. В. Мазоха та Г. І. Хоронько так і не спромоглися ту багату історію з чисельними рідкісними фотографіями, документальними архівними матеріалами оформити

у друковані видання. На сьогодні невідома доля музейних експонатів: музей історії села Гродівка залишився в окупації, розпорошуються експонати і в с. Некременне.

Висновки. Таким чином, проведене нами дослідження з питання стану написання історії міст і сіл Донецького краю свідчить про те, що у цій справі зроблено доволі багато. Разом з тим, чимало міст та сіл залишаються без серйозного дослідження та належного оформлення своєї історії. Проходять роки, відходять свідки важливих подій, в результаті російсько-української війни деякі населені пункти взагалі знищені з їхніми музеями та архівними матеріалами. Тому необхідно зробити все можливе для того, щоб зберегти історію рідного села чи міста. Про це нам нагадує й Постанова VI з'їзду Національної спілки краєзнавців України, де говориться про необхідність «...продовжувати дослідження маловідомих сторінок вітчизняного краєзнавства, міст і сіл України з урахуванням новітніх дослідницьких методик, підходів і концепцій, напрацювань попередників» [22, с. 131]. . Сьогодні нам залишається вірити в те, що якщо не нинішнє покоління, то одне з наступних все ж створить нову багатотомну «Історію міст і сіл України», про яку мріяв незабутній Петро Тронько, і буде там солідний том з правдивої та повної історії населених пунктів Донецької області.

Список використаних джерел:

1. Відома і невідома Олексієво-Дружківка /Упор. Є. Шаповалов, Є. Фіалко. – Донецьк: Вид-во «Донбас», 2011. 312 с.
2. Донецький обласний державний архів. Р-2, оп. І, спр. 599
3. Дорога Н. П. Історія селища Благодатне. Донецьк: Вид-во ООО «Норд Компьюер», 2004. 373 с.
4. Запорізький облдержархів. Ф. 12, спр. 222, арк.. 242-293.
5. Зникаючі села - Географічний показчик-GENEO-ГЕНЕО Режим доступу: <http://forum.genoua.name/viewtopic.php?id=26278>
6. Імідж-каталог Картотека матеріалів з історії міст і сіл України [Електронний ресурс]. – Назва з екрана. Режим доступу: // на сайті НІБУ http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_imagemap
7. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 тт. Донецька обл. /Ред. кол. тому: Пономарьов П. о. (гол. редкол.), Кобнць Г. П. (заст. гол. ред.), Близнюк В. Ф. та ін.. – К.: Голов. ред.. УРЕ АН УРСР, 1970. 992 с.
8. Лях Р.Д. Регіональний аспект висвітлення історії сіл Донеччини. /Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: програма X Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства Програма. – Донецьк, 2001. С. 7.

9. Матеріали пленуму та наради з питань підготовки енциклопедичного видання «Історія міст і сіл України». 12 червня 2009 року. – К., НСКУ. 51 с.
10. Науково-методичні рекомендації з виявлення, відбору та опрацювання краєзнавчих документів для бази даних «Історія міст і сіл України» / Національна історична бібліотека України; підгот.: Н. О. Волошінська, О. В. Михайлова, В. П. Кисельова ; ред.: І. В. Чеховська, Т. С. Кудласевич; відпов. за вип. А. В. Скорохатова. – Київ, 2016. – 75 с.
11. Пірко В.О. До питання про методику визначення часу заснування поселень Степової України. . /Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: програма Х Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства Програма. – Донецьк, 2001. С. 45.
12. Покровський район: подорож у минуле. Історико-краєзнавчі нариси. /Авт. колектив: Белицький П. В., Белоконь Д. П., Бурковський О. П. та ін. Кн. I /Відп. редактор С. Луковенко. – К.: «Левада», 2017. 318 с.
13. Покропивна О. В. Пошуковий інтерфейс краєзнавчої бази даних «Історія міст і сіл України» на сайті Національної історичної бібліотеки України // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України: Зб. матеріалів Всеукр. наук-практ. конференції. м. Київ, 2 листопада 2017 р. IV Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька. – К., 2017. С. 162-168
14. Поліщук М. А. Інформаційно-бібліографічне забезпечення історико-краєзнавчих досліджень з вивчення історії населених пунктів // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України: Зб. матеріалів Всеукр. наук-практ. конференції. м. Київ, 2 листопада 2017 р. IV Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька. – К., 2017. С. 168-172
15. «Ревизские сказки 1850 года государственных крестьян казенного селения Благодатовское» //Запорізький облдержархів. Ф. 12, спр. 222, арк.. 242-293
16. «Ревизские сказки государственных крестьян селения Благодатовское Павловской волости Александровского уезда Екатеринославской губернии //Запорізький облдержархів. Ф. 12, оп. 2, спр. 241, 990 лл.
17. Романько В.І. Напишемо історію міст і сіл Донеччини. повну і правдиву //Донеччина, 11 квітня 2008 . С.2.
18. Тихоненко Ю. В., Фотина Н. Ю. История села Щурово. – Краматорск: Изд-во ЦТРИ «Печатный дом», 2017. 468 с.
19. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). К., 2000. 270 с..
20. Чеховська І. База даних з історії міст і сіл України: вчора, сьогодні, завтра / І. Чеховська // Краєзнавство.— 2012. — No 4. — С. 27-31.— Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/kraj_2012_4_27

21. III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29-30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. – К.: ВЦ «Академія», 2004. 160 с.
22. VI з'їзд Національної спілки краєзнавців (23 січня 2017 року). Матеріали та документи /[за заг. ред.. О. П. Ресента; упор.: В. І. Дмитрук, Р. В. Маньковська, В. І. Милько]. – К., 2018. 269 с.